

РЕЛИГИЈСКИ ТУРИЗАМ, ОБЛИЦИ И МОТИВИ НА ПРИМЕРУ ПРАВОСЛАВЉА

RELIGIOUS TOURISM, TYPES AND REASONS REGARDING THE ORTHODOX

Стаменковић, И.¹

Резиме

Протеклих деценија класични туристички токови су знатно измењени, односно добијају сасвим нову концепцију. Једно од запаженијих места добијају сеоски туризам, урбани туризам, екотуризам и урбани-еко туризам (плато-зелени градови). Поред ових јавља се још једна изражена тенденција (у земљама источне и југоисточне Европе и многим земљама Азије), а то је верски-православни туризам тзв. поклонички туризам. Генерална хипотеза овог истраживања била је да се Православље веома тешко може посматрати кроз призму савремених тенденција у туризму (овде се мисли на масовна кретања туриста). Циљ излагања и расправе није доношење коначних судова о судбину туризма и Православне вере, већ је циљ да се спознају стварне релације између ових појмова који до сада, бар код нас, нису били предмет неког опсежнијег истраживања. Наравно, акценат је на претпоставци да Србија као православна дестинација може да привуче и постмодерног тј. пост-туристичког туристу, иако он данас жуди искључиво за симулацијом и 'магијском истином' уместо 'правом истином'.

Кључне речи: туризам, Православље, верски туризам, Србија, судбину.

Abstract

In the past decades, the common tourist course has been changed in many ways, in another words they have been gaining a completely new conception. Country tour-

¹ Игор Стаменковић, Департман за географију, туризам и хотелијерство, ПМФ Нови Сад

ism, urban tourism, eco-tourism and urban-eco-tourism (blue-green cities) are beginning to receive an important role. Besides the above mentioned, another distinctive tendency (in the countries of east and south-east Europe and many countries of Asia) is beginning to appear and it is the religious-Orthodox tourism, or so called pilgrimage. The general hypothesis of this research has been the following: the Orthodox religion can hardly be seen through the prism of contemporary tendencies in tourism (this implies the mass movement of tourists). The goal of this presentation and discussion is not to establish the final opinions regarding the relation between travel industry and Orthodox religion, but to comprehend the true relations between these two notions that haven't been, at least in our country, the subject matter of any extensive research, so far. Of course, the accent has been put on the assumption that Serbia, as an Orthodox holiday destination, can attract the post-modern and post-tourist tourists, although today they craves the simulation only, as well as 'the magic truth' instead of 'the genuine truth'.

Key words: tourism, Orthodox, religious tourism, Serbia, relationship.

Увод

Основна идеја и циљ овог рада била је да покуша у оквиру верског туризма да одреди облике и мотиве који се јављају на примеру Православља. Верски туризам представља појаву која има изражену тенденцију за развојем у земљама источне и југоисточне Европе и многим земљама Азије. Овај облик туризма могао би се назвати **верски-православни туризам** тзв. **поклонички туризам**. Наравно, акценат је на предпоставци да Србија као православна дестинација може да привуче постмодерног тј. пост-туристичког туристу, иако он данас жуди искључиво за симулацијом и 'магијском истином' уместо 'правом истином'.

Ходочашће (поклоњење) и мисионарство

Поклоњење (велико ходочашће) верника по светим местима познато је још од давнина. Оно је засновано на веровању да је молитва делотворнија на одређеним местима, који имају овакав или онакав однос према Богу. Тако су се Грци и Римљани сакупљали у одређеним храмовима, Германи у светим шумама, а Јудејци су за велике празнике одлазили у Јерусалим. У хришћанско време то постаје обичај у IV веку, следећи пример Свете Јелене, која је одлазила на поклоњење где је живео и учио спаситељ и тамо је подигла Крст Господњи. Поклоњење се ширило брзо и захтевало је већ у IV веку потребу за водичима по Светој Земљи. Из моралних побуда крајем IV века је прогањано, али ускоро је било признато од цркве као богоугодно дело и одобравано је. У Западној цркви позната су велика поклоњења, као нпр. Крсташки походи и путовање на Свети гроб и у Рим.

Насупрот великом, **мало поклоњење (мало ходочашће)** је посећивање локалних домаћих светиња. Временом је црква осуђивала на поклоњење убице као на својеврсну казну или епитимију (изошштење од свете тајне причешћа). У XII веку било је веома раширено и изазвало је принудне мере црквених власти за уздржавање, које су предузимали верници за спасење душе (јер спасење душе је могуће и код куће – богоугодним делима). Ти стари поклони-

ци називани су *'лутајући народни певачи'*, који су путовали обично у групама. Полазећи кроз много земаља, они би чули масу легенди, које су затим заједно са апокрифном књижевношћу ширили у Русији.

Данас, захваљујући удобности и безбедности превоза, поклоњење се развија из године у годину. Осим Јерусалима и Палестине, православни поклоници одлазе и на Атос и у италијански град Бари, где се налазе мошти Светог Николаја, Чудотворца Мирликијскога (Православни богословски енциклопедијски речник, 2000).

Мисија је (лат. *mittere* – *послати, слати*) апостолски позив цркве да се проповеда Христово Јеванђеље свим народима, позивајући их на помирење у име Христово кроз покајање и крштење (Мт. 28,19). Мисија (теолошки) је:

- а) *дело послања*: 'Као што је Отац послао мене и ја шаљем вас' (Јн. 20, 21);
- б) *сведочење Христиовог Васкрсења* (Лк. 24, 48);
- в) *подсећање на догађаје који чине историју спасења* (Дела 14, 27).

Мисија је основни критеријум цркве, не само у смислу да је црква оруђе мисије него и зато што је црква циљ и остварење мисије (Брија, 1999).

Верски туризам и његове форме (по Rinschede-у)

Света места обично су везана за неки историјски догађај у развоју одређеног религијског система. У оквиру Православља посебно се организују ходочашћа и обиласци Светих места како за вернике тако и за свештенике. Данашњи услови за обилазак Светих места су много повољнији, јер се користе савремена средства саобраћаја, што је условило развој тзв. **верског туризма**. Овај облик туризма има дугу традицију у свим већим религијским системима.

Света места имају и канонски значај и значење у организацији црквених институција. Најпознатији пример у православном делу света је Света Гора и њени манастири који својим режимом живота представљају простор намењен оним православним верницима, који су се одлучили на монашки живот или који желе да осете благодат овог духовног извора живота.

Појам **ходочашћа** долази од грч. речи ходос што значи пут, и односи се на путовање верника у одређена *Света Места*. Ходочашћа *'омогућавају верницима да стекну увид у историју и снагу религије којој припадају, а и да се увере да су на правом путу у свом исповедању вере и да учврсте ставове'*.

'Вјерници одлазе у ходочашће због два темељна разлога: ради задовољења својих духовних и својих материјалних потреба. Када говоримо о ходочашћу, онда је сасвим сигурно да је знатно већи број оних који одлазе на ходочашће из својих духовних потреба. Један од врло снажних духовних мотива јесте жеља човјека за бесмртношћу и за сретним животом у вјечности. Ту своју жељу вјерници настоје реализирати молитвом за спас своје душе. Због тога ходочашћем на Свјета Мјеста обављају различите вјерске обреде.' (Вуконић, 1990).

Овде се може констатовати да је веома важан однос *између религије и економије*, односно њеног дела туризма. Борис Вуконић сматра да су доктринарни ставови које поједине прелигије заузимају:

- у сфери *економије*: о односу према *раду*, о односу према *стицању добара*, односно према *богаћењу*, према *новицу* и сл.;
- у сфери *туризма*: о односу према *обнажавању*, о односу према *путовању*, односу према *телу*, према *здрављу* и сл.

Туризам и религија су последњих година повезани на више начина. Јачина тих односа утицала је да се већ увелико говори о посебном облику туризма тзв. **верском или религијском туризму**.

Gisbert Rinshede, немачки географ, у својим радовима доста пажње је посветио баш религијском туризму, анализирајући га као савремени проблем односа религије и економије. Указујући на чињеницу да религијска пракса истиче обавезу верника да обилазе одређена места ради обављања верских дужности, Rinshede је истакао да у савременим условима то постаје масовни туристички покрет (елитистички али и помодарски) са основном тенденцијом задовољења религијских потреба (Rinschede, 1992). По њему религијски туризам је тесно повезан са *одморишним* и *културним* туризмом, поготово када је у питању организован облик религијског туризма.

Форме овог облика туризма он је поделио на основу дужине посећивања светих места, тако да *постоје*:

1. краткотрајни верски (религијски) туризам – *представља ограничена путовања на малу раздаљину, где је обично циљ путовања одлазак у религијски центар на локалном, регионалном, супрарегионалном нивоу, уз тенденцију учешћа у некој прослави, конференцији или црквеном сабору* (Шећибовић, 1995).

У Православној цркви то су обично *сабори* или *вашари* који се одржавају у одређене дане. Ови вашари поред црквеног имали су и трговачки и културни значај. Поред тога у нашим просторима удаљеност појединих села омогућавала је да на тим саборима контактирају становници разних села и размењују искуства. У историји српског Православља, постојао је и велики политички значај, нарочито у периоду турске окупације Балканског полуострва. Управо тада су црквени великодотојници окупљали народ желећи да се очува и ојача вера и борба за слободу.

Данас сабори или вашари имају више туристички значај, и на њима се окупљају сељани неке религије да се провеселе и забаве, али и да обиђу родни крај, одају почаст прецима и помогну црквену заједницу. Последњих година доста је учињено да се овај облик религијског туризма развија у Србији, међутим, то је још далеко од стварних могућности. Формирају се и агенције које су спремне да се баве оваквим обликом туризма, али програми су доста сиромашни (Недељковић, 2003).

Овде спада још један облик туризма, *посећивање манастира*. Последњих година овај облик туризма је изузетно развијен и много боље организован него што су вашари. Посећивање манастира у Православљу има дугу традицију, јер су они били центри писмености и културе са значајном улогом у очувању културне баштине народа. Велики број манастира са богатим уметничким благом, поред религијских мотива, представља и вредна туристичка места и за оне туристе који нису верници. Многи чак организују *верске школе*.

2. дуготрајни верски (религијски) туризам – *обухвата посету религијском центру на више дана или чак недеља* (Шећибовић 1995).

Многи велики ходочасни центри развијају се из регионалних центара. Флукуација туриста верника се повећава у време церемонија или празника, а смањује у време економских криза или ратова. Тавак центар је Јерусалим, који је интересантно светилиште јер га посећују ходочасници трију религија: Хришћанства, Јудаизам, Ислама. Како су то велики центри туристичких кретања, ти простори су економски трансформисани развојем религијског туризма. Организовање туризма преко специјализованих агенција, омогућило је да ове центре посети велики број туриста у краћем интервалу.

Религијски туризам, облици и мотиви

Религијски туризам је према дефиницији из 1990. године датај у Равени на првом конгресу религијског туризма *‘хумана промоција, облик солидарности и пријатељства, сусрет народа, њихових култура и религија, учење мира међу људима, поштовање природе и валоризације природног и културног добра.’* (Плавша, 2000).

Прича о путовању стара је колико и само човечанство. Путовање представља феномен, који прати човеков развој још од прадавних времена. Можда би било боље назвати то путовање кретањем или једноставно миграцијом.

Борис Вуконић наводи три облика у којима се верски туризам најчешће појављује као:

1. **Ходочашћа** – су континуиране скупине и индивидуалне посете верским светилиштима.
2. **Масовна окупљања** – поводом значајних религијских датума и годишњица.
3. **Обилазци и посете светим местима и објектима** – у оквиру туристичких итинерера и без обзира на време у којем се то чини.

Многи аутори у страној литератури се баве појмом верског туризма. Arthur Bormann наводи *‘градове религиозног значења’* као туристичке дестинације, а Glucksman религиозне мотиве (потребе) путовања уврштава међу друге мотиве туристичких путовања. Troisi (како наводи Вуконић) истиче значај **религијских мотива**: *‘... можемо рећи да туризам обухвата сваки превремени премештај појединаца са једног места на друго само из разлога да задовољи потребу да се одмори, и да се разоноди, због здравља или због потребе која произилази из религиозног осећаја или због образовања’* (Вуконић, 1990).

Сви ови аутори се слажу са тим да се ходочасничка жеља за одласком на пут не појављује само код постојаних у вери, него и код осталих људи који су заинтересовани за овакав облик путовања а у контексту обogaћивања сопственог образовања. Наравно, овакав други вид мотивације за верским путовањем данас у великој мери доводи до тривијализације стварне духовности у помодарство.

Гостопримство у светлости Православља

Као и многе друге религије Православље се може поистоветити са појмом гостопримства, односно ту се може ставити знак једнакости. Православна вера јесте и треба да буде отворена за све људе и да здушно и брижно прихвати свакога, без обзира на његов етнички, национални, социјални, расни, верски и било који други идентитет.

‘Гостољубље не заборављајте, јер из гостољубља неки и незнајући примише анђеле.’ (Јев, 13, 2),

‘Будите гостољубиви међу собом без гунђања.’ (1 Пет., 4, 9), (Библија, 2001).

У Светом Писму постоји још доста места у јеванђелским причама у којима се говори о **гостопримству** и **гостољубивости**. Гостопримство је у Православљу више од обичаја или традиције. Оно представља уствари *верску дужност (Христову заповест) која је утемељена на једној од најважнијих Божијих заповести о љубави према ближњима која се мора појављивати истоветно и према сународницима, и странцима* (припадницима осталих религија и народа). Тако се исто чини и у осталим просторима где је утемељена хришћанска вера, те гостопримство надилази верску обавезу и постаје саставни део живљења. У савременом

туризму то је један од основних постулата у пословању и на туристичком тржишту, **‘свето туристичко правило’** без кога се не може замислити било какав успешан контакт, поготово сарадња и напредак у послу.

Православни монаси кроз гостољубивост исказују љубав према ближњем. Они сваког добронамерног госта дочекују као свог брата у Христу, у њему виде Божије створење – слику и назначење самога Бога (Недељковић, 2003).

У сваком манастиру постоји монах или искушеник који има послушање *гостопримничара*, који се брине о *гостопримници* (гостионици) – месту у којем се пре обиласка манастира прихватају путници ходочасници, који се потом послуже слатким или медом, водом и вином. Исто тако гостопримничар има задатак да прича о историји манастира, цркви, фрескама, догађајима и личностима које су веома значајне за историју Православља. Међутим, често је главни разлог доласка многих ходочасника духовни разговор са неким од јеромонаха од којих се тражи савет или реч утехе, наде и љубави.

По доласку у манастир или цркву људи се брзо увере у искрену љубазност, узвраћају позитивним емоцијама и често се дешава да многи даривају манастир неким ручним радом или нечим што су наменили баш за тај долазак тј. посету. На тај начин ствара се добра интеракција између верника туриста, или оних који су дошли из било ког другог разлога, и манастирске житељи.

Код људи се затим ствара осећај припадности нечему узвишеном, жељеном и у савременом свету секуларизације и алијенације тако одсутном. Осећај постаје интензиван, стваран и трајан.

‘То гостопримство није неки апстрактни световни алтруизам, форма без садржине, већ конкретна, жива реалност, остварена кроз детаље који живот значе.’ То је психолошко и онтолошко посматрајући доживљај који се ни по квантитету ни по суштинској вредности, не може поредити са неком кустоском презентацијом или са туристичком атрактивношћу дестинације (амбијенталном или културолошком). То је суштински доживљај, односно истински дух манастира и живота у њему.

Најважнији аспекти туристичке комуникације

Неки од аспеката туристичке комуникације када је у питању верски туризам уопште (а свакако и православни верски туризам) су:

- 1. Превазилажење онтолошке самонедовољности** – Свако путовање представља преиспитивање и померање граница сопственог бића. Највећи број путника се заглавио и налази се у процепу између предходног идентитета, који нису у стању да дефинитивно напусте, и новог идентитета који не могу у потпуности да освоје (*онтолошки вакум*). Овде се јавља космополитизам као једини приближно могући излаз из проблема. **Космополитизам** је глобална тежња за непрестаном међусобном комуникацијом међу различитим људима, а грађанин света, који цео свет сматра својом отаџбином је **космополита** (Чомић, 2000).
- 2. Попуњавање гносеолошке празнине** – Човек је гносеолошки ограничен. Нико није свезнајућ, па свако може од другог да сазна нешто ново. Синтеза два различита става сазнајно је вреднија од сваког става узетог за себе. Тако туристи и домаћини у комуникацији обогаћују своја сазнања. Путовање пружа могућност непосредног сазнања, наспрот медијима који дају посредно сазнање. Циљ путовања (у гносеолошком смислу) је *спозна-*

ја истине о другачијим земљама и људима, на лицу места и сопственим чулима. Туриста-верник или туриста-који нема посебан однос према вери, приликом посете неког светог места увек научи понешто ново о црквеном, манастирском тј. духовном животу.

3. **Разговор са самим собом и самопреображај** – Путуюћи туриста размишља тј. води дијалог са самим собом. Платон описује *мишљење* као *унутрашњи разговор душе са самим собом*. Путовање је подстицај за унутрашњи дијалог. То путовање може утицати на промену стања свести, али и на трајну трансформацију личности. Може доћи до:

- а) отуђивања од сопствене природе,
- б) промене личности и
- в) проналаска потиснутог идентитета (Чомић, 2000).

Туристички аранжмани својим програмом путовања често не дозвољавају путнику да доживи простор и тренутак у ком се налази, па су због тога теоретичари у туризму скептични према могућностима суштинске промене личности на путовању. Разлози су следећи:

1. краткоће боравка,
2. брзине кретања,
3. површности и пролазности контаката,
4. језичке баријере,
5. културне дистанце и
6. међусобних стереотипа и предрасуда.

Међутим, религијско путовање може бити *средство за остваривање самореализације*:

- стално стицање нових сазнања,
- проширивање искустава,
- стимулисање креативног мишљења,
- врхунски доживљаји,
- обожење и продуховљење,
- схватање и прихватање десет Божијих заповести и црквених заповести,
- усвајање тј. вежбање главних хришћанских врлина:
  1. смерност,
  2. дарежљивост,
  3. чистота или морална - целомудреност,
  4. човекољубље и милосрђе,
  5. уздржљивост,
  6. кротост и трпељивост и
  7. ревност у вери и молитви.
- *припремање за приступ Светим Тајнама*: крштење, миропомазање, исповест, причешће, брак, свештенство и освећење јелеја (уља).

Крипендорф сматра да **уз помоћ путовања морамо** прво пронаћи пут до самих себе и научити да се суочимо са самим собом. Значи не бекство већ суочавање са самим собом. Православље тј. црква православна је препуна примера да током путовања од или ка неком светом месту неки посетиоци почну да верују у Бога, појеле да се крсте, исповеде, причесте и покају за сопствене грехе које су починили.

Путници у царству знакова и комуникација са простором и оностраним

Семиологија туристичких атракција – Туриста је *homo viator, homo faber, homo ludens, homo somnians, animal simbolicum* (свет види као свет симбола који интерпретира и који му нешто значе). Туризам као активност је усмерена на тражење и тумачење симбола у просторима изван места пребивалишта, са обзиром на недостатак симбола код куће.

Семиологија је наука која проучава различите системе знакова који служе за комуницирање (обухвата философију и логику симбола). Алберт Ками нас упозорава *‘Симболи нас неће учинити срећним, потребно је нешто озбиљније. Треба уронити у свет конкретног, бити стално сада и овде, потпуно се чулно и духовно прожети с простором, како би се остварило потпуно доживљај’*. Међутим већина туриста се осећа дезорјентисано у свету без симбола, путоказа и знакова поред пута (Чомић, 2000).

Конструкција туристичке представе простора – јавља се у смислу митолошко-религијске визије духовног центра. Најстарија концепција простора је религијска која простор дели на свети и профани. Први је симболикум богова и оностраног, а други је обичан и баналан простор свакодневице.

Постоји још један начин посматрања комуникације у туризму који се дели на:

- а) Ималачку комуникацију туриста са простором** – где је страшно то што се туризам претвара у *‘визуелно препознавање’* стереотипних представа из бедекера и прича. Или још горе, фотографисање (the freezing machine) које залеђује простор ради накнадне апропријације. Затим, филмови и видео снимци који су покретни сувенир, тј. пренос тродимензионалног у дводимензионалну пројекцију. Када је у питању верски туризам туристи не могу да одоле искушењу да фотографишу посебно оно што је забрањено.
- б) Бивствујућу комуникацију туриста са оностраним** – Према Фрому бивствовање је *‘начин постојања у којем се ништа нема, нити се за имањем чезне, већ је човек способан да ужива без жеље за поседовањем’* (Чомић, 2000).

Овде је потребно разликовати одређене степене комуникације:

1. *естетски доживљај* – где се разликује приступ проблему са аспекта традиционалне и модерне естетике;
2. *потпуно чулно прожимање* – односно превазилажење сопствене физичке одвојености од света;
3. *когнитивно-интелектуална рефлексија* – као рефлексивни однос према свету;
4. *поетско-афективна медитација* – где постоји неки загонетни однос према духу поднебља и места (*genius loci*), (надахнуће да се речима опише неки простор, да се отпева или наслика);
5. *духовно општење са оностраним* (у Православљу у смислу молитве);
6. *геофилософска контемплација* – Филозофска могућност путовања је једино могуће путовање, јер реална путовања могу да разочарају. Филозофија је духовни итинерер, конверзија, прекрет сопствене личности који се одиграва на једном месту. Она је духовно путовање, треба отићи ‘одавде’, кретати се, напустити једно мишљење да би се тражило друго у потрази за истином.

У смислу бивствујуће комуникације између туриста и оностраног, када је реч о Православљу постоје позитини примери као што су узимање Светог Причешћа и нафоре, приступање

мирисању итд. Исто тако негативни примери су присутни у животу цркве а потичу из паганског односа према вери, нпр: узимање делова фресака, комадића стена од којих су изграђени манастири и цркве итд.

Сагледавање самог себе и унутрашња трансформација (као интимистички циљеви путовања) – је симултана Одисеја духа и средство за перображај сопствене личности. Ту путник ставља самога себе под знак питања. Он сам се јавља као питање, а свет као одговор. Он очекује да ће спољашњост и окружење утицати на промену садржаја свести и саме личности. Немачки филозоф Кејзерлинг говори да жели да путује због следећег: 'Оно што ме гура у широки свет, то је управо оно што толике друге води у манастир, жеља да остварим самога себе (Чомић, 2000).

Много је примера у Православљу да истински и потенцијални верници туристи, доживе одређену врсту психолошко-социолошке и психолошко-онтолошке трансформације пре, за време и после посете наком светог места.

Религијски осећаји и потребе као подстицаји туристичких кретања

Термин **религијски мотив**, како га схватамо у овом раду, представља комплексни, вишезначни појам, с обзиром да постоји више облика којима се овај мотив манифестује у туризму.

Све чешћа су заједничка путовања верника, чак и под патронатом цркве, при чему је важно заједничко дружење верника, а сам циљ путовања нема обавезно религијски карактер. Таква су путовања *претежно туристичке природе*, мада се у итинереру таквих путовања често налази обилазак сакралних објеката. Оно што оваква путовања чини религијским је како каже Вуконић *нека обавеза испуњења* тј. само чињеница приступа на неком светом месту, док са становишта теологије ту не може бити говора о религијском. Ово би се евентуално могло назвати неким **'туристичко-религиозним путовањем'**.

Религијске потребе верници имају и за време свог туристичког боравка у зонама и местима туристичке рекреације, где постојање цркве ствара подстицај за унутрашњу миграцију туриста унутар одређених рецептивних туристичких подручја.

Оваква путовања могу се посматрати, проучавати и анализирати у оквиру туристичких раматања и туристичких принципа. С тог становишта туристички корисници разликују се по властитој мотивисаности за туристичко религиозно кретање (поред превасходне нерелигиозне мотивације и понашања за време путовања и боравка у дестинацији). Тако се религијски туриста може појавити као учесник неког другог сегмента туристичке тражње, којем за укључење у туристичке токове није примаран или уопште није битан религијски мотив. Овакви туристи исказују или не исказују своје религијске потребе и осећања у зависности од постојања тј. непостојања неког верског објекта.

Занимљива је теорија односа који настају између: 1) класичног туристичког путовања, 2) верског-туристичког путовања и 3) других облика туристичких путовања. Према схватањима доктрина Католичке цркве међу њима *могуће су све комбинације ових модела*. Јако је битно сагледати комбинацију где се међусобно додирују и испреплићу све три категорије мотива: класични, специфични-туристички и религијски мотив (Вуконић, 1990).

Ту се долази до закључка да је сасвим нормално да туриста комбинује различите мотиве, односно да је нормална ситуација у којој готово свако путовање, свака привремена промена

сталног пребивалишта има и своју туристичку конотацију. Међутим, са становишта религије то може само значити, да у ситуацији привременог одласка из места сталног пребивалишта туриста-верник увек тражи могућност задовољења и својих верских потреба (наравно у оквирима исте религије). Јер могло би се схватити да он то не мора нужно чинити, чиме се у потпуности доводи у питање његова религиозност. У Православљу религија се не доживљава као нека културолошко-антрополошка творевина, која се конзумира по потреби и нахођењу (данас ми се ради нешто друго, јер оно прво је већ досадно и познато), већ се кроз религију живи. Али то је предмет теолошке и онтолошке расправе у оквиту Православне догматике.

Духовни живот и слободно време

Ако знамо да све већа финансијска могућност становништва (посебно у развијеним земљама) доводи до све већег провођења слободног времена на туристички начин а у контексту религије, запитајмо се следеће: *да ли смањење радног времена или ограничења у породичним обавезама утичу на повећање религиозности код људи?* Одговор није једноставно дати на неком глобалном нивоу јер не постоје никакви емпиријски докази који би могли да било шта докажу. Међутим, уколико сагледамо начин живота капиталистичког света јасно је да само мали проценат људи може у себи помирити страст према новцу, стицању, богатству и потрошачком нагону са потребом за духовношћу (тј. тражењем Бога Логоса).

Тако туризам постаје конкурентска појава религији и животу у цркви. Тако је **време доколице постало део процеса секуларизације**. Зато је сигурно највећи кривац социологија која је на погрешан начин интерпретирала начин коришћења слободног времена, заборављајући на оне који своје слободно време користе за традиционалне религијске активности. Наравно, све је више оних, нажалост, који креирају нове социо-духовне активности (под изговором некаквог квазикреативизма и потребе за иновацијама) путем разних покрета, удружења (нпр. невладиних организација), секти, култова итд.

Теолошко виђење туризма и слободног времена

Пре свега треба рећи шта је то теологија. Етимологија речи **теологија** је у грчком језику (*тхеос* – Бог и *логос* – реч, говор), што значи *религиозно учење које настоји да систематизира и поткрепи религиозне догме и веровања* (Вујаклија, 1966). То је уствари **богословље, богословија** а теолог значи богослов (према православном схватању вере).

Теолошко бављење слободним временом није се пуно променило и отишло даље од основних спознаја. Нема ни говора о једној теолошкој концепцији о свим подручјима слободног времена. Једна од посебно наглашених тешкоћа јесте временска дистанца од настанка верских канона и догми до данашњих времена у којем се развио туризам. Сасвим је разумљива тешкоћа теолошке анализе туристичког феномена, која је у многим сегментима чак и крајње апсурдна. **Слободно време** у Православљу је оно време које мора ићи у прилог конструктивизму а не доколичарењу и негативном пражњењу.

Теологија би пронашла везе, и своје ставове би могла ускладити на темељима учења о граничним појавама туризма или о појавама које су више или мање важне за сам туристички феномен. Ту су најближи туризму појмови *путовања* и *гостољубивости*. У теологији посто-

је формулације и ставови који се и те како могу превести на туристички језик. Такви су и појмови спознаје, љубави и мира који у теолошким расправама заузимају видно место (а веома су битни за успостављања теоријске везе између религије и туризма).

У Светом Писму могу се наћи многи делови који директно упућују на важност путовања, којим се спознаје сопствено биће, лепота Божијег стварања света. **Путујући човек спознаје а човек-верник тако открива истину.** То је онај чувени слоган у туризму: **‘Спознати нешто, то значи, нешто доживети!’** (Вуконић, 1990). Христолитост различитих људи на овом свету може се упознати и сагледати управо путовањем у друге, далеке и непознате светове. То је потврда оне старе истине да *човек постаје свестан властите збиље управо тамо где му је све ново и непознато*. Отуда и теза да је путовање идеална могућност да се пронађе пут до самога себе, или како рече Jost Kripendorf: **‘Прилика да се нађе времена за свођење рачуна са самим собом’.**

Ако бисмо покушали оценити генералне ставове опште теологије о суодносу религије и туризма, можемо констатовати са сигурношћу да таквог, јединствено формулисаног и прихваћеног суда још увек нема.

Општа теологија (као и православна) би што се тиче туризма требала да успостави одређену везу између светог и профаног у човеку. Туризам за теологију требао би бити једна од многих појава у човековом животу, чак и његова потреба, на коју са верског спекта треба гледати као на нешто што је логична последица укупног развоја човека, његовог рада и одмарања. На крају на туризам треба гледати са симпатијом, све док понашање човека – туристе не нарушава етичке и моралне принципе вероучења (Божије законе).

Православље до сада није показало неки нарочит однос према туризму. Разлог још увек недовољне истражености њиховог односа вероватно лежи у чињеници да не постоје егзактни подаци, који могу одредити да ли је њихов суоднос позитиван (прихватљив и толерантан) или негативан (недопустљив).

Туристичке одреднице ходочашћа и световни проблеми

О односу ходочашћа и туризма теолози дају принципијелан одговор да **‘модерни (масовни) туриста није ходочасник’**. Основна разлика по њима је у томе што ходочасник *нежно и са пуно љубави приступа на свето место*, док туриста продире и основни циљ му је да уради добре фотографије (као залеђени тренутак који се више никада неће поновити). Тако фотографија постаје облик магационирања доживљаја са путовања. Она представља лажно сећање, јер она не представља оно што смо видели, већ оно што је видео објектив фото-апарата. Ходочасник до светог места *путује са понизношћу и стрпљењем*, туриста пак надмено и у журби (по принципу синхроности и тренутности) (Чомић, 2000).

Амерички социолог Eric Cohen (Вуконић, 1990), за туризам каже да је то *својеврсно ходочашће модерне цивилизације*. По њему постоје одређене сличности између мотива туристичког кретања туристе и ходочасника. Туриста се у свом путовању увек креће према туристичкој дестинацији као својеврсном симболу његових жеља и потреба, према овоземаљском центру као што то ради и ходочасник када се усмерава према истом таквом центру персонифицираном у светилишту којем се ходочаси, тражећи у њему испуњење својих духовних потреба и тежњи.

Ходочашће је по својој верској основи изразито религиозан чин и не може се другачије приказати. Чини се логичним да код појединих ходочашћа због различитих разлога могу

Слика 1. Свети Сава

Fig. 1 St. Sava

Извор: књига 'Живот Светог Саве'
Source: Book "The Life of St.Sava"

ходочашће посматрамо као путовање, онда је оно, у неким верама више а у неким верама мање, свакако нека *врста аскезе*. Разлог томе треба тражити у прошлости када је такво ходочасничко путовање заиста захтевало изузетан напор, одрицање па и жртве. Требало је у врло тешким условима прећи стотине и хиљаде километара до жељеног циља, а некада су путовања пратиле и одређене невоље: *глад, жеђ, лоши временски услови, разбојништва, крађе* а изнад свега *велики физички напор*. Тако је у достизању циља ходочашћа верник пролазио кроз истинске патње.

Леп пример ходочашћа (слика 2.) јесу поклоничка путовања Светог Саве у Јерусалим. Тамо је Свети Сава (слика 1.) као архиепископ српски служио Свете Литургије у храму Васкрсења, потом ишао на Сион, посетио је Гетсиманију где се Исус молио. Такође је обишао кућу Кајафину, где је Исус био осуђиван, понижаван и тучен и градски двор Пилатов као и место распећа Голготу.

повремено преовладати световни садржаји. Тада према учењу свих вера таква кретања не могу носити назив верског ходочашћа.

Световни проблеми приликом боравка туриста у неком светом месту, су проблем и обавеза:

- организације доласка и одласка туриста (верника),
- организације превоза и возила у мировању,
- организација исхране,
- организација смештаја на путовању и у самом ходочасном месту,
- обезбеђивање здравствене заштите за време путовања и на ходочасничкој дестинацији.

Ходочашћа је у току историје упорно пратила, и уз њих се развијала, делатност коју данас називамо **угоститељство**. Она су помогла, подстицала и развијала различите облике угоститељских услуга, а пре свих услуге исхране и пића.

У основи речи **ходочашће** је реч *ходос* што на грч. значи *пут* али и појам *хришћанин*. Ако ходочашће

Homo Turisticus Religiosus

Homo turisticus religiosus је појам који често сусрећемо у стручној научној и теолошкој литератури, али и у пракси, а да његово значење није експлицитно објашњено. Једноставно се подразумева да је његово појмовно одређење тј. дефиниција општепозната, да се подразумева и да је сасвим свеједно када кажемо за некога да је верски туриста и религиозни туриста.

По мишљењу Бориса Вуконића, за правилно схватање верског туризма и његовог субјекта – *туристе верника* (као специфичној врсти туристичког корисника) веома је важно направити разлику између термина религиозни и религиозан. Разлика је условно речено 'у *степену и интензитету веровања и осећања*'. У том смислу зависи одлука појединца, верника у

Слика 2. Ходочашћа Светог Саве

Fig. 2 Pilgrimages of St.Sava

Извор: књига 'Живот Светог Саве'; Source: Book "The Life of St.Sava"

какав ће се облик веског туристичког путовања укључити или какве верске садржаје очекује у туристичкој дестинацији. Тако се утврђује категорија туристе ходочасника.

Уочимо разлику:

1. **Религиозни туриста** – туриста верник је верник убеђен у своје верске ставове који редовно испуњује своје верске обавезе. Приликом одабира туристичке дестинације овом туристи је веома важно да има пун приступ сакралним објектима (литургији и другим богослужењима);
2. **Верски** – религијски туриста по мотивацији сличнији је класичном туристи. У односу на први тип туристе – верника, он поседује одређену резервисаност према верским начелима, мање познаје теолошке догме, а света места не посећује искључиво из верских побуда. Овде уствари доминира културолошко-васпитни аспект путовања (Вуконић, 1990).

За ову прилику није нужно улазити у детаље ове дистинкције, већ је довољно схватити да се жеља за путовањима у Света Места (дестинације са верским светилиштима) не појављује само код чврсто опредељених у вери, него и код шире групе људи заинтересоване да упознају верске објекте као Света Места, као облик духовног обогаћивања и као историјске споменике.

Homo turisticus religiosus путује из различите побуде (слика 3.) тј. мотивације која може бити:

- учешће у верским свечаностима и светковинама (у православљу посећивање вашара, пренос моштију неког светитеља, изношење реликвија);
- потреба са непосредним сусретом са конкретним светим местима;

Слика 3. Са оцем Кирилом из
манастира Хиландар
Fig. 3 With monk Kiril in monastery of
Hilandar

- изразито поштовање према светитељу – патрону коме је свето место посвећено;
- (у Православљу) – поклоњење моштима светитеља и очекивање практичног ефекта као што су исцелење од тешких и неизлечивих болести, стерилности и друге врсте помоћи;
- упознавање извора, корена властите верске заједнице (посебно се односи на људе који живе у другачијем верском окружењу па долазе у земљу матицу (домовину) да би упознали боље културу, обичаје, језик и веру).

Религијски садржаји у верском туризму

Религијски садржаји представљају најконкретнију и највидљивију тачку која је заједничка религији и туризму. Без обзира да ли се ради о *непокретним објектима или неким другим религијским садржајима*, они неминовно постају објектима туристичке пажње и интересовања.

У процесу њиховог настанка изворна намена им је религијска, али су неки од сакралних објеката временом изгубили ту првобитну сврху, те су опстали као културна или историјска знаменитост. Међутим, такви објекти неће бити посећивани ни од стране масовних туриста уколико немају свој *духовни живот*. Објекти тада бивају затварани (привремено) док се не појаве нека нова братија, сестринство или у крајњем случају верници. Ова тврдња важи и за манастире и за цркве. Доказ ове тврдње налази се у чињеници да Православље није губило своју снагу због превагнућа неких културолошких или научних трендова што је случај са западним црквама, већ је оно бивало насилно потискивано и забрањивано те самим тим и мање интересантно.

Функција религијских садржаја у туризму одређена је њиховом функцијом у религији, па се разликују *две велике групе религијских садржаја*:

а) У ову групу атрактивних фактора туристичке понуде спадају они религијски садржаји и сакрални објекти којима **туристи-верници задовољавају своју духовну потребу (директно)**. Они имају изворно-религијску функцију, а то могу бити: храмови-цркве, манастири, капеле, света места (Вуконић, 1990). У Православљу су уобичајени црквени обреди:

- *Света Литургија* – Богослужење које црква врши заједнички, јавно и саборно у молитвеним местима, кроз одређени скуп обреда, речи, симбола, ритуалних покрета, чин евхаристијске службе или чин Свете Тајне Причешћа;
- *Молебани*;
- *Акатисти* – химне благодарности посвећене Светој Тројици, Часноме Крсту, Пресветој Богородици и неким светитељима. Акатист има облик поеме сачињене од 24 икоса и кондака, а сваки икос сачињен је од прозби од 12 стихова;

- *Јутрења и Бденија* – јутарње и ноћне молитве;
  - *Јелеосвећење или благосиљање јелеја (уља)* – Света Тајна у којој болесник, помазивањем освећеним уљем и свештениковим призивањем благодати Светог Духа, прима исцељење тела и опроштај грехова;
  - *Крштење* – Света Тајна којом се лице које се крштава чисти од грехова, поново рађа и постаје нови члан Христове црквене заједнице;
  - *Венчање* – чин којим се закључује брак (једна од седам Светих Тајни),
  - *Молитве* – за здравље, за упокојење (парастоси) (Недељковић, 2003).
- б) У ову групу спадају они чију религијску функцију **надмашује профана-световна функција** верских садржаја и објекат (Вуконић, 1990).
- Ради се о објектима који немају карактер Божијег храма, већ су то *манастирски коначи и други слични објекти* који служе за смештај туриста-верника, али и осталих туриста ако се у организацијском смислу ради о објектима отворене намене.
  - Под ову групу религијских објеката потпадају сакралне грађевине и споменици настали из верских побуда као *задужбине или захвале за чуда која су се догодила*, али више не служе у верске сврхе. Њихова првобитна верска функција је делимично или сасвим исчезла и замењена готово искључиво историјском и културном (чесме, записи, споменици).

Разлог окупљања верника на таквим локалитетима су *специјално организовање светковина, годишњице и јубилеји*. Тада се окупља велики број верника, па онда и туриста и туриста верника.

Остаће заувек запамћен до сада рекордан број људи, који су допутовали из свих крајева Србије, Црне Горе и дијаспоре да би присуствовали прослави 600-годишњице Косовске битке у манастиру Грачаница и на Газиместану.

Француски теоретичар Pierre Defert покушао је што комплексније обухватити бројне и различите садржаје (природне, антропогене и духовне) који чине понуду у туризму, те их је груписао у четири основне скупине. Он их је означио као темељне скупине фактора туристичке понуде (Вуконић, 1990):

- а) литом – споменици,
- б) фитом – природа,
- в) хидром – водени ресурси,
- г) антропом – људске активности (могу обухватити и верске обреде).

Овом је систематизацијом Defert обухватио и све сакралне објекте и манифестације (литом и антропом). Ипак овде су остали необухваћени *специфични садржаји* који би се могли подвести под антропом, али где се не ради о споменику или манифестацији, већ о ономе што евоцира и што подсећа на њих тј. о сувениру (као симулацији доживљене реалности, неопходној материји ради повратка у прошлост).

Закључак

Туризам, као и свака друштвена појава има свој еволутивни пут, своју историју у чијем стварању је учествовало много чиниоца, услова и околности. Међу тим многобројним факторима свакако су и *психо-социолошки мотиви*, а посебно *религијски мотиви*. Пажљивом ана-

лизом разлога због којих се човек туристички креће, лако је закључити да се разлози стално множе и мењају, као што се мења и homo turisticus развијајући себе као личност, константно се обогаћујући духовним садржајима.

Ходочасници тј. туристи-верници у великом броју посећују манастире и друга Света Места најчешће за време црквених празника (храмовне славе), али и било ког вида слободног времена (*годишњи одмор, викенд, продужени викенд, школски распуст, боловања*) (Клаић, 1985).

С обзиром да подпадају под форму краткотрајног религијског туризма, манастирски комплекси се убрајају у секундарне дестинације, јер се туристи углавном задржавају **неколико сати**, а изузетак су ученици појединих скупова или прослава који остају **по неколико дана**. Само они гости који добију благослов игумана манастира, могу се задржати дужи временски период.

Став о **религиозности и самој религији** јако се разликује међу туристима, а од њега зависи снага утицаја религијског мотива који доводи до туристичког кретања. Поред религиозности туристе привлаче различити облици атрактивности и аутентичности који су увек присутни у сакралним објектима и манастирским комплексима. Јако је важно да *степен туристичке посећености буде један од параметара за оцењивање привлачности одређеног објекта*. Ипак, то није могуће тачно утврдити јер скоро ни један православни објекат не води евиденцију о броју посетилаца. Процене могу бити оквирне, али свакако не тачне и веродостојне.

Нажалост, у Православној цркви недостају истраживања, као и центри и службе које би бележиле и анализирале број туриста и тиме допринели разумевању верског туризма.

Литература

- Библија или Свето Писмо Старога и Новог Завјета (2001): Југословенско Библијско друштво, Београд.
- Брија, Ј. (1999): Речник Православне теологије, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Београд.
- Вујаклија, М. (1966): Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд.
- Вуконић, Б. (1990): Туризам и религија, Школаска књига, Загреб.
- Епископ Николај (1986): Живот Светог Саве, Глас Цркве, Шабац.
- Клаић, Б. (1985): Речник страних речи (туђице и посуђенице), Накладни завод МХ, Загреб.
- Недељковић, М. (2003): Примена концепта маркетинга атрактивности – Дипломски рад, ФАБУС, Нови Сад.
- Православни богословски речник (2000): Томови I, II, Православна реч, Нови Сад.
- Плавша, Ј. (2000): Туристичке регије света – скрипта, ПМФ, Нови Сад.
- Rinschede, G. (1992): Forms of religious tourism, Annals of tourism Research, vol. 19, Pergamon Press, USA.
- Чомић, Ђ. (2000): Путовање кроз Геопаноптикон – просторни, социјални и психолошки аспекти комуникације у туризму, Савезни центар за унапређење угоститељства – хотелијерства, Београд.
- Шећибовић, Р. (1995): Увод у општу географију религије, Прометеј & Терсит & Јунир, Нови Сад.